

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2019 | 4. SZÁM
LXI. ÉVFOLYAM

B. Halász Éva

A decima et nona az Anjou- és a Zsigmond-korban

Lakatos Bálint

Követek és követségek a Jagelló-korban

Baros-Gyimóthy Eszter

*Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi
gömöri mezővárosban*

Erdélyi Gabriella

Esterházy Miklós mint családfő

Deák Ágnes

*Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására
Magyarországon 1865-ben*

Andreas Schmidt-Schweizer

A magyar–német államközi kulturális kapcsolatok (1949–1989)

*A trianoni béke a magyar, román és szlovák
történeti gondolkodásban*

TARTALOMJEGYZÉK

LXI. évfolyam, 2019. 4. szám

TANULMÁNYOK

- B. Halász Éva** · A *decima et nona* az Anjou- és a Zsigmond-korban 571
- Lakatos Bálint** · A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) 593
- Mikó Gábor** · Oláh Miklós formuláskönyve. Bevezető tanulmány egy készülő kiadáshoz 617
- Baros-Gyimóthy Eszter Márta** · Özvegy nők és új családjaik egy 18. századi gömöri mezővárosban 633
- Erdélyi Gabriella** · Esterházy Miklós mint családfő: utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban 657
- Deák Ágnes** · Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben 681
- Andreas Schmidt-Schweizer** · A hidegháború és a német kérdés ütközőzónájában. A Magyar Népköztársaság és a két német állam közti kulturális kapcsolatok (1949–1989) 703
- Zahorán Csaba** · „Addig a békesség, míg szomszéd akarja” Trianon és a magyar-szomszéd viszony napjainkban 731
- Marius Diaconescu** · A „teljes nemzeti szabadság” az 1918. december elsejei gyulafehérvári határozatban 745
- Ondrej Ficeri** · Vállalni a felelősséget Trianonért 763
- Romsics Gergely – Zahorán Csaba** · Útkereső történések. Megjegyzések egy lezáratlan eszmecsere naplójára 777

ESTERHÁZY MIKLÓS MINT CSALÁDFŐ

Utódlás és érzelmek egy 17. századi arisztokrata dinasztiában és mozaikcsaládban

ERDÉLYI GABRIELLA

MIKLÓS ESTERHÁZY AS PATERFAMILIAS

Succession and Emotions in a Seventeenth-Century Aristocratic Dynasty and Stepfamily

The study investigates the ways the performance of the responsibilities of an aristocratic "anxious patriarch" modified in a stepfamily context. It focuses on the central concern of patriarchs to secure the continuity of the lineage by designating an heir and peacefully transmit the wealth and prestige to the next generation. By reading the testaments, family correspondence and the exceptional series of instructions to his eldest son, the case study shows what kind of strategies the stepfamily patriarch, Miklós Esterházy applied in order to maintain family concord and solidarity in the face of a latent rivalry between his half-sibling sons for the position of the family patriarch.

Keywords: performing the patriarch, inheritance, stepfamily, half-siblings, family solidarity, step-sibling marriage

Bevezetés: a családi portrék mint a kapcsolatok ágensei

„Az én képemet, hogy kedvesen vette kegyelmed örömet értem; de nem a képem csak, hanem már magam is kegyelmedé vagyok, kit hogy ne képben, hanem hogy személyem szerint lásson igen hamar való nap kegyelmed szívből kívánom.”¹ E sorokból kiderül, hogy Esterházy Miklós kis portréképet küldött magáról Nyáry Krisztinának, hogy képmásával személyes jelenlétét és találkozásukat egy időre pótolja. Ezzel a váratlan gesztussal fiatal menyasszonyát bizonyára meglepte, hiszen inkább a menyasszonyról volt szokás aján-dékba portrét küldeni.² Az arisztokrata főúr szemmel láthatóan nagyon tudatosan hasz-

Erdélyi Gabriella, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport, kutatócsoport-vezető, MTA „Lendület” Családtörténeti Kutatócsoport

¹ Esterházy Miklós levelei Nyári Krisztinához. [I-II.] Közli Merényi Lajos. *Történelmi Tár* [Új évfolyam] 1 (1900) [1.] 17–18. 1624. május 29.

² Csáky Anna Franciska pozsonyi klarissza apáca például testvére és unokaöccse, idősebb és ifjabb Csáky István menyasszonyairól is kért ilyen levélhez csatolt portréképeket, mégpedig azzal az indokkal, hogy a velük való személyes találkozást így pótolhassa. *Magyar Hölgyek Levelei, 1515–1709*. Szerk. Deák Farkas. Bp., 1879. No. 322., 326.

nálta a portrék készítését és cseréjét a családtagok közötti érzelmi kötődések formálására. Ez fontos képesség volt egy olyan világban, ahol a magas halandóság miatt a korán elhunyt házastársak pótlására szinte rutinszerűen került sor. Esterházy Miklós elsőszülött fia, István, megtanulta édesapjától a leckét: felnőttkorában ő maga is ügyesen használta a portrékészítést személyes identitása és családi szerepei bemutatására. 1641-ben, édesanyja halálát és egyetlen leánya márciusi születését, illetve pápai főkapitányságra történő ki nevezését követően megfestette a maga portréját.³

Esterházy István. Portré, 1641.

³ Stefan Körner: *Neuerster Führer durch die Esterházy-Ahnengalerie*. Esterházy Privatstiftung 2006. Ltsz. 1/1/6. 377.

Tanulmányom az arisztokrata mostohacsaládfői felelősségvállalásról szól. Problémfelvető hipotézise, hogy Esterházy István önmegjelenítése férjként és apaként, másfelől katonaként és politikusként (a képfelirat tanúságot tesz királyi tanácsosi címéről is) tudatos és időzített gesztus volt. Azt a célt szolgálta, hogy egyszerre hangsúlyozza családfői férfiidentitását és társadalmi presztízsét, és ezzel erősítse az Esterházy dinasztia vezetését illető, elképzelt jövőbeli szerepét. Vajon számított arra, hogy elsőszülöttként idővel majd apja örökébe lép a dinasztia ügyeinek irányításában, ami ugyanakkor megkérdőjeleződött? Ekkoriban három fiatalabb fiú féltestvére volt, akik apja Nyáry Krisztinával kötött, második házasságában születtek, s akiket riválisának tekinthetett erre a szerepre. A dinasztia fogalmát az alábbiakban a korabeli *familia* [nemzetség, nemzet] kifejezéssel rokon értelmű szóként használom nagycsalád, pontosabban a közös őstől származó rokonság értelmében, az uralkodócsaládokról a kiterjedt politikai és gazdasági befolyással rendelkező arisztokrata családokra kiterjesztett értelemben. Azt a sok feszültséggel terhelt alkufolyamatot vizsgálom, amelynek során egy arisztokrata dinasztia kormányzásának, irányításának a joga és státusza átöröklődött a következő generációra.

Esterházy Miklós lehengerlő személyiségével és rendkívüli politikusi képességeivel nemcsak két nagyon gazdag özvegy szívét hódította meg, hanem a Habsburg-uralkodók kegyeit is megnyerte, s a kettő együtt villámgyors társadalmi felemelkedést és karriert hozott számára.⁴ Amikor 1625-ben, az országgyűlésen nádorrá választották, majd az uralkodótól egy év múlva grófi címet kapott – vagyis a társadalmi ranglétrán a csúcsra jutott –, a dinasztiaalapítás szimbolikus gesztusaként családi portrék, a hatalmas családi ősgalériává fejlődő gyűjtemény első darabjainak készíttetésébe fogott. Saját maga és új felesége kettős portréján kívül rendelt egy egész alakos festményt első feleségéről, Dersffy Orsolyáról (1583–1619) és annak anyjáról, Császár Orsolyáról, aki jelentős vagyont (lánzséri uradalom) hagyott egyetlen lányára.⁵ A családfő szemmel láthatóan tudatosan használta az élő és az elhunyt családtagok képi megjelenítését és a rájuk való emlékezést a leszármazási család megalkotására.

A fiatal második feleségnek azonban nemcsak az új rezidenciának berendezett fraknói kastély faláról őt figyelő első feleséggel kellett nap mint nap szembenéznie, de Dersffy Orsolya háromévesen megfestett fiával, Istvánnal is.⁶ Ám ez még mindig kellemesebb lehetett számára, mint személyesen találkozni vele. Krisztina kerülte nyolc éves mostohafia társaságát,⁷ akinek jelenléte bizonyára csak még jobban emlékeztette első házasságában

⁴ Péter Katalin: *Esterházy Miklós*. Bp., 1983. Az Esterházy családra és elsősorban az egyes családtagokra vonatkozó kutatástörténet összefoglalását lásd Martí Tibor: *Gróf Esterházy László (1626–1652). Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez*. Piliscsaba, 2013. [PhD disszertáció] 17–27.

⁵ Buzási Enikő: *Portrék, festők, mecénások. A portré történetéhez a 16–17. századi Magyar Királyságban. In: Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. I–II. Szerk. Mikó Árpád – Verő Mária – Jávor Anna. Bp., 2008. II. 37–39.

⁶ *Portré a 3 éves Istvánról, 1618*. Géza Galavics: *Die frühen Porträts der Familie Esterházy. Typen, Funktion, Bedeutung – Eine Auswahl*. In: *Adelige Hofhaltung im Österreichisch-Ungarischen Grenzraum. Vom Ende des 16. bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*. Symposium im Rahmen der „Schlaininger Gespräche“ vom 20–23. September 1995 auf Burg Schlaining. Hrsg. Rudolf Kropf – Gerald Schlag. Eisenstadt, 1998. 110.

⁷ Erről bővebben lesz szó *A mostohaanya korlátozott szerepköre* című alfejezetben.

Császárs Orsolya. Portré, 1626.
Fraknó, Esterházy Privatsiftung

Nyári Krisztina.
Portré, 1626.
Fraknó,
Esterházy Privatsiftung

született két kislánya, Thurzó Krisztina és Erzsébet hiányára. Krisztina három-négy éven át élt lányai nélkül, mivel 1623-ban, elhunyt férje hagyatéki eljárása során az apai nagymama, Czobor Erzsébet nyomására lemondott az egyéves Erzsébet és a kétéves Krisztina neveléséről. Esterházy Miklós, az új nádor feleségeként azonban joggal bízott abban, hogy erőfölénybe kerülve visszazerezheti gyermekeit és gyámságukat a Thurzó családtól.⁸ Első közös gyermekük 1626 szilveszterének napján született, aminek öröme enyhíthette a korábbi veszteség felett érzett szomorúságát.⁹

Amikor István 1641-ben a festményt készíttette magáról, féltestvérei közül László tizenöt, Pál hatéves volt, a legkisebbik, Ferenc pedig éppen hogy megszületett (lásd az 1. ábrát). Az egymást követő házasságokba született fiúgyermek közötti latens rivalizálás feltételezésére készítet minket az e téren felhalmozott tudás: a kora újkori Európában jellegzetes jelenség volt az első házasságból származó gyermekek aggodalma afelől, hogy a megözvegyült szülőjük újabb házasságában születő féltestvéreik kitérjék őket pozíciójukból,

⁸ Péter: *Esterházy Miklós*, 19–20. Erről bővebben a *Gondoskodó mostohaapa* című alfejezetben lesz szó.

⁹ A hároméves Lászlóról is készült portré 1628-ban. Leírása Körner: *Neuerster Führer durch die Esterházy-Ah-nengalerie*, nr. 38. A képet közölte Galavics: *Die frühen Porträts*, 111.

A hároméves István.
Gyermekportré, 1618.
Forchtenstein,
Esterházy
Privatsiftung

s anyagi és érzelmi károkat szenvednek. Ez a kollektív félelem áll az első házasságba születő gyermekek örökségének biztosítását célzó jogi intézkedések mögött.¹⁰

Céлом tehát, hogy Esterházy Miklós példáján mutassam meg, az apaszerep és az ezzel járó felelősségek hogyan módosultak egy dinasztia, és azon belül egy mostohacsaládot kormányzó családfő számára. A patriarchális férfiidentitást a kora újkori Anglia terepén vizsgáló tanulmányában Alexandra Shepard a 16. és a 17. századot az „aggódó családfők” idejének nevezte el, amelyet majd a 18. században felvált az anyaság kultusza, amelynek hatására az anyák otthoni kötelességeinek teljesítése körüli aggodalmak kerülnek előtérbe.¹¹ Meglátásainak lényege, hogy a férfiasság kora újkori domináns modellje szorosan

¹⁰ Lyndan Warner: Conclusion. In: *Stepfamilies in Europe 1400-1800*. Ed. Lyndan Warner. London – New York, 2018. 242–243. Lásd még pl. Giulia Calvi: *Reconstructing the Family. Widowhood and Remarriage in Tuscany in the Early Modern Period*. In: *Marriage in Italy, 1300-1650*. Ed. Trevor Dean – K. J. P. Lowe. New York, 1998. 275–296.

¹¹ Alexandra Shepard: *From Anxious Patriarchs to Refined Gentlemen? Manhood in Britain, circa 1500-1700*. *Journal of British Studies* 44 (2005) 281–295. Lásd még *Hausväter, Priester, Kastraten. Zur Konstruktion von Männlichkeit in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Hrsg. Martin Dinges. Göttingen, 1998. Az anyaság és az otthoni ethoszára lásd Marilyn Francus: *Monstrous Motherhood. Eighteenth-Century Culture and the Ideology of Domesticity*. Baltimore, 2012. A szülői gondoskodás kiegyensúlyozottabb elemzésére, amely ezt két, nem közös vállalkozásának tekinti, és az apaszerepben a 19. században is benne látja a családapa szerepkörét lásd

összekapcsolódott a családfői szereppel, amely pedig a házassághoz és az apasághoz, az érett felnőttkorhoz, valamint a középrétegek és az elit társadalmi státuszához kötődött. Vagyis a nőtlen és gyermektelen férfiak alsóbbrendűnek érezhették magukat, akár csak a fiatalabbak és az alacsonyabb társadalmi státuszúak.¹² Az alábbi esettanulmány e „hegemón férfiasság” kora újkori modelljének megélt tapasztalatába nyújt bepillantást – egyúttal tesztelve a modell kelet-európai érvényességét –, mivel Esterházy Miklós a fent vázolt, vezető-irányító szerepeket betöltő elit férfi jellegzetes alakja volt. Aggodalmi elsősorban nem abból eredtek, hogy erejét meghaladó kihívásnak érezte volna, hogy megfeleljen a korabeli férfiasságuideálnak, amint ezt mások esetében már megfigyelték,¹³ vagy megjijedt volna a rá nehezedő, meglehetősen széles körű feladatok súlyától.¹⁴ Családi levelezése, instrukciói és végrendeletei inkább azt sugallják, hogy legfőbb aggodalma és intézkedéseinek egész sora a körül sűrűsödött, hogy az általa irányított dinasztia egységét, tagjainak lojalitását és egymás iránti szolidaritását megteremtse.

A legtöbb konfliktust és bizonytalanságot talán a tekintély és a vagyon generációk közötti átörökítésének folyamata hozta magával a családi életciklusok egymásutánjában, így Esterházy Miklós félelmei és reményei is ezzel kapcsolatban jelentkeztek a legintenzívebben. Az alkufolyamat kiéleződése valószínű lehetőségnek tűnt a mostohacsaládokban szülők és mostohaszülők, illetve a különböző korcsoportokba tartozó testvérek, féltestvérek és mostohatestvérek érdekellentéteinek felszínre kerülésével. Így a mostohacsaládok számára fokozott kihívást jelentett annak biztosítása, hogy a vagyon és a tekintély a kiszemelt örökösök kezébe kerüljön.

A nemesi szokásjog által előírt, fiúgyermek közötti egyenlő öröklés a család ősi birtokaiból – szemben az elsőszülött kizárólagos öröklésének máshol bevett gyakorlatával – édestestvérek között is konfliktusokkal terhelt folyamat volt,¹⁵ s ezt tovább bonyolították a féltestvérek közötti különbségek. Mivel a gyermekek csak biológiai szüleik után öröklöl-

Stephen M. Frank: *Life with Father: Parenthood and Masculinity in the Nineteenth-Century American North*. Baltimore, 1998.

¹² Shepard: *From Anxious Patriarchs*, 291–292.

¹³ Az egyedülálló, agglegény férfiasság megéléséről arisztokrata körökben lásd Jared van Duinen: *The Obligations of Governing Masculinity in the Early Stuart Gentry Family. The Barringtons of Hatfield Broad Oak*. In: *Governing Masculinities in the Early Modern World*. Ed. Susan Broomhall – Jacqueline Van Ghent. Farnham–Burlington, 2011. 113–130. Sandra Cavallo az agglegény férfiidentitást vizsgálva az itáliai kézművesek köreiben megkérdőjelezi a házasság és az apaság köré szerveződő férfiasság korabeli dominanciáját. Sandra Cavallo: *Bachelorhood and Masculinity in Renaissance and Early Modern Italy*. *European History Quarterly* 38 (2008) 375–397.

¹⁴ Lásd erre azokról az itáliai kézműves családfőkről szóló elemzést, akiknek nem sikerült teljesíteni azt az elvárását, hogy fiaik szakmai pályakezdését sínre tegyék, és kifizessék lányaik hozományát: Sandra Cavallo: *Fatherhood and the non-propertied classes in Renaissance and early modern Italian towns*. *The History of the Family* 17 (2012) 309–325.

¹⁵ Az örökség megosztásának konfliktusokkal telt folyamatára lásd Alain Collomp: *Tensions, Dissentions, and Ruptures inside the Family in Seventeenth- and Eighteenth-Century Haute Provence*. In: *Interest and Emotion. Essays on the Study of Family and Kinship*. Ed. Hans Medick – David Warren Sabean. New York, 1984. 145–170.; Joan Thirsk: *The European Debate on Customs of Family Inheritance, 1500–1700*. In: Jack Goody – Joan Thirsk – E. P. Thompson: *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe, 1200–1800*. Cambridge, 1978. 1175–1191.

tek,¹⁶ a féltestvérek örökölt vagyona között óriási különbségek léteztek, s eltérő társadalmi státuszuk is rengeteg feszültség forrásává válhatott. Az apák eközben azzal az elvárással küszködtek, hogy biztosítsák a leszármazás folyamatosságát és a vagyon biztonságos átörökítését, s ennek érdekében kiváltszák az egyenlők között az elsőt, aki majd a dinasztia kormányozza, vagyis döntéseket hoz a família tagjainak vagyoni, házassági és karrierügyeiben. Írott szabályok hiányában¹⁷ a játszmát – ahogy az alábbiakban látni fogjuk – a családtagok közötti erő- és érzelmi viszonyok formálták. A családtagok egymás közötti levelezését és egyéb családi dokumentumaikat a továbbiakban érzelmi gyakorlatoknak tekintem, és szoros olvasásukkal szerzőik félelmeinek, reményeinek és aggodalmainak a megértésére törekszem.¹⁸

Esterházy Miklós családja nem azért kivételes, mert féltestvéreket és mostohatestvéreket egyesített egy családban, amelyben nagy gonddal ápolták az első feleségnek, egyúttal az első fiú édesanyjának az emlékét. Az ilyen összetett mostohacsaládok – az újraházasodás sokféle szüksége következtében – a korabeli Európában mindennaposak voltak.¹⁹ Miklós és Krisztina családja legfeljebb annyiban tekinthető szokatlannak, hogy a mostohacsaládok azon legritkább típusát képviselte, amelyekben mindkét újraházasodó fél hozott gyermeket a házasságba. Míg a 17. században a leggyakrabban és a leggyorsabban azok a férfiak házasodtak újra – ha csak tehették, fiatalabb menyecskékkel –, akik kisgyermekkel maradtak magukra, ma inkább az a jellemző, hogy gyermekeiket nevelő anyák hoznak mostohaapát a háztartásba. Így mind régen, mind ma az a komplex családforma a legritkább, amikor a szülők korábbi házasságából hozott gyermekek egy háztartásba kerülnek mostohatestvérként, és itt még ezután ráadásul féltestvéreik is születnek.²⁰ Az pedig végképp az általános tendenciákkal szembenő kivételnek számított, hogy Nyáry Krisztina, akitől özvegyként elvették a gyermekeit, második házassága idején visszaszerezte gyámságukat és nevelésük jogát. Mind a három részre szakadt Magyarországon, mind Európa egyéb régióiban az özvegy nőktől inkább újraházasodásuk következtében vették el a kiskorú gyermekeik és azok vagyona feletti gyámsági jogukat.²¹ Ezt szintén

¹⁶ A féltestvérek közötti konfliktusok elkerülését szolgálta az az *Einkindschaft* [latinul *unio prolium*] elnevezésű, sajátos szabályozás németalföldi és német vidékeken, amely az újraházasodott szülők számára lehetővé tette, hogy a házasságba hozott, és abban születendő gyermekeik számára egyenlő örökséget juttassanak. Thomas Robisheaux: *Rural Society and the Search for Order in Early Modern Germany*. Cambridge, England – New York, 1989. [1st ed.] 128–134.

¹⁷ Az ősi birtokból való egyenlő öröklés elve mellett a szülők által szerzett vagyomból az a gyermek részesedett, aki bekerült az adománylevélbe. Werbőczy ezen túl azt a gyakorlatot tette normává, hogy a legidősebb örökli a családi iratokat, a legkisebb pedig a családi kúriát. Werbőczy István *Hármaskönyve*. Ford. Kolosvári Sándor – Ávári Kelemen. Bp., 1894. I. könyv. 40., 42. cikkely.

¹⁸ Az érzelmek performatív megközelítését alkalmazom tehát, ahol az érzelmek cselekedetek, a személyes dokumentumok írása tehát olyan érzelmi gyakorlat, amelynek során az érzelmek létrejönnek. Vö. Katie Barclay: *Performance and Performativity*. In: *Early Modern Emotions. An Introduction*. Ed. Susan Broomhall. London – New York, 2017. 14–17.

¹⁹ A mozaikcsaládok számokkal kifejezett arányaira – összevetve a kora újkori Európa és a kétezres évek elejének adatait – lásd Warner: *Introduction*. In: *Stepfamilies in Europe*, 3–5.

²⁰ Uo. 4–5., 15.

²¹ Peres Zsuzsanna részletesen ismerteti a kiskorú Thurzó György feletti gyámsági pert édesanyja, Zrínyi Katalin és apai nagybátyja, Thurzó Szaniszló között. A per 1582–1583-ban zajlott, a megözvegyült édesanya

kollektív félelmek irányították: a félárvakat és apai örökségüket a mostohaapák befolyásától igyekeztek védeni. Ezek a félelmek az újrահázasodó anyák „kegyetlen anyaként” való megbélyegzésében is manifesztálódtak. A „jó anya” az volt, aki özvegyként néhai férje, azaz gyermekei apai házában maradt, s biztosította számukra a javak átörökítését, ezzel a családfők elsődleges kötelességét teljesítve a fiúági leszármazás és öröklés rendszerében. Az újrահázasodó anya zavart keltett ebben a rendszerben, mert gyermekei helyett saját származási családjá érdekeit helyezte előtérbe az új házassággal, amellyel hozománya és hitbére kiadására kötelezte gyermekeit. A „kegyetlen anya” címkéje tehát elsősorban nem az érzelmi elhanyagolásért járt, hanem az anyagi „sérelmekért”.²² A mi esetünkben azonban a szokásos forгатókönyvet mindkét életciklusban feje tetejére állították a nagyon egyenlőtlen hatalmi viszonyok: Krisztinától özvegysege alatt első férje családjának nyomasztó fölnyene vette el gyermekeit, akiket második házasságában az új férj hatalmas befolyása révén tudott visszaszerezni.

Az Esterházyak családtörténetét a 17. század közepétől kivételesen nagy hatalmuk teszi tehát egyedivé, nem az a tény, hogy mostohacsaládok hálózata alkotta a dinasztiaiát generációról generációra. Esterházy Miklós különleges tehetséggel alkalmazta a családi identitás és emlékezetformálás technikáit is, amelynek része volt a családi dokumentumok létrehozása és megőrzése: az írott dokumentumok (levéltár), a képek (családi ös-galéria) és a tárgyak (kincstár) gyűjtése és rendszerezése egyaránt fontos szerepet játszott a dinasztia társadalmi és politikai „tőkefelhalmozásában” és kollektív identitása megteremtésében.²³ Az Esterházyak családi levéltára nemcsak gazdagsága miatt kivételes, de szisztematikusan kettős rendszere miatt is: a családi ügyeket és dokumentumokat (családi levelezés, házassági, gyámsági, hozományügyek) rendkívüli következetességgel különítették el a vagyoni és a politikai ügyektől.²⁴

Tanulmányom első részében Miklós nádor egymást követő végrendeleteit olvasva arra mutatok rá, hogy a hatalomátörökítés kérdésében a családi összetartás és békesség megteremtése volt a családfő legfontosabb célkitűzése, és bemutatom az ennek érdekében alkalmazott családi stratégiákat. Ezt követően – legidősebb fiának és nevelőinek írt apai instrukcióit olvasva – a kivételes intenzitással jelentkező családfői félelmek és aggodalmak okait próbálok meg kideríteni; ezeket a tekintély és a vagyon átörökítése feletti

ekkor már második férje, Forgách Imre felesége volt. „Thurzó Szaniszló arra hivatkozott folyamodványai-ban, hogy Zrínyi Katalin a kezén lévő Thurzó jószágokat, amelyhez már hozományának kiadását követően semmi joga nincs, hiszen férje nevét a házasságkötést követően elhagyta, át akarja »játszanik« férje kezére.” Peres Zsuzsanna: *A családi hitbizományok megjelenése Magyarországon*. Pécs, 2014. 38. Lásd még Horn Ildikó: Nemesi árvák a kora újkorban. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerk. Péter Katalin. Bp., 1996. 65.; Grace E. Coolidge: *Guardianship, Gender, and the Nobility in Early Modern Spain*. Farnham–Boston, 2010. 20–21.; Vö. Calvi: *Reconstructing the Family*.

²² Christiane Klapisch-Zuber: The «Cruel mother». Maternity, Widowhood, and Dowry in Florence in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. In: *Women, family, and ritual in Renaissance Italy*. Ed. Christiane Klapisch-Zuber. Chicago, 1985. 117–131.; Giulia Calvi: 'Cruel' and 'nurturing' mothers. The construction of motherhood in Tuscany (1500–1800). *L'Homme* 17 (2013) 75–92.

²³ Vö. Ann Stoler: *Along the Archival Grain. Epistemic Anxieties and Colonial Commonsense*. Princeton, 2009.

²⁴ Az Esterházy család hercegi ágának levéltára. Áttekintő raktári jegyzék. Szerk. Laczlavik György – Künstlerné Virág Éva. Bp., 2012.

féltestvér-rivalizálás, saját dinasztikormányzási stratégiáinak legitimálása, illetve „jó apa” önképének megformálása összefüggéseiben értelmezem.

Legyen egyetértés és békesség a családban

Özvegysége öt éve alatt, 1619 és 1624 között, Miklós rengeteget foglalkozott fia, István oktatásával és erkölcsi nevelésével, amit jól mutat ebben az időben (1619-ben, illetve 1623-ban) írt két végrendelete. Az 1623-as rendelkezés szövege egy ponton fiának címzett exortációba fordul át, aki ekkor ugyan még csak hétéves, de apja az elképzelt felnőtt fiúhoz szól:

„Mely jószágid fiam, István, kezében vévén, jól meglássad, hogy érdemetlennek azoknak bírásának ne tegyed magadot, hanem mindenek előtt eszedben vedyed, hogy te reád is csak sáfárságul bizattatának azok, noha mi tőlünk atyától, s anyától maradt reád, kiről számadással is fogsz tartozni [...]. Azután az minemű külső jókkal az Úr Isten megáld édes fiam kérlek, vedd osztályban azt is, és ennek első részét fordítsd az te igaz fejedelmed és szegény hazád szolgálatára [...]. Az második részből pedig mindenütt segítsd az te szűkölködő atyádfiait és igaz barátidat. S az mi ennek utána ezektől megmarad, istenes és világi rend szerint való tisztességes életedre szabadon elköltheted magad alkalmatosságira, és jámbor, s hű szolgálóidra. De ezt is meglássad, hogy bűnnel ne költsed, azaz vagy kevélységgel vagy tobzódással, játékkal és gonosz társasággal, mert egyébképpen mindezeket időnap előtt elveszi Isten tőled, vagy téged ezektől, s itt is az világon te nem élhetsz javaival, s az másvilágon is kemény számadásra kezdesz érette menni (s kitől Isten az ő nagy nevéért oltalmazzon) melyre menned ez hitvány elmúló hűségért meggondolhatod mint kölljön. De mindezekben legyen vezéred az mi kegyelmes Istenünk az ő nagy nevéért és az ő szent angyalad. Amen.²⁵

A végrendelet szövege itt elszakadt tehát eredeti funkciójától, a vagyontörökítés szabályozásától, és a legidősebb fiú nevelésébe és fegyelmezésébe fordul.²⁶ Az apa azt várta fiától, hogy öröklött javai felelős gondnoka legyen, aki képes megőrizni, növelni és hasznosan befektetni, amit kapott. A részletesen vázolt kegyes, szorgalmas, erkölcsös és mértékletes életmód csupán az e célt szolgáló eszköz volt. Vagyis az erkölcsös életre nevelés önmagán túl nyerte el értelmét: az apa fia jólétét akarta megalapozni ezzel, illetve egyúttal a család prosperálását is azáltal, hogy fiát felkészíti a família kormányzásának nehéz feladatára.

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108. Rep. 4. Fasc. E. No. 33. Esterházy Miklós végrendelete. 1623. június 11.

²⁶ Érdekes párhuzam a sváb főnemes Werner von Zimmern végrendelete (1483), amelyet az apa szintén a nagy vagyont öröklő egyetlen fia nevelésére, fegyelmezésére használt annak érdekében, hogy az apa által megteremtett gazdagságnak alkalmas és méltó gazdájává váljon. E. Bastress-Dukehart: Family, Property, and Feeling in Early Modern German Noble Culture. The Zimmerns of Swabia. *The Sixteenth Century Journal* 32 (2001) 1–19.

A végrendeletnek ez a szakasza az atyai intelmek retorikáját követi. Ez a műfaj 17. századi Európában nagy népszerűségnek örvendett, nyomtatott és kéziratos formában is burjánzott. Miklós maga is egy egész sor atyai intést fogalmazott legidősebb fiának, illetve nevelőinek címezve, amelyek egységes narratív sémára íródtak: az erkölcsi tanításokat a viselkedést illető praktikus tanácsok követték, amelyek arra irányultak, hogy felkészítsék a fiúgyermeket az irányító szerepek betöltésére mind a család, mind a közfeladatok terén.²⁷ Már maga az a tény tehát, hogy Miklós nádor ennyi energiát fektetett legidősebb fia nevelésébe – részletes instrukciót fogalmazott a 11, a 18, majd a 23 éves István számára, miközben kisebb fiai nevelése során egyáltalán nem élt ezzel az atyai eszközzel –, alátámasztani látszik azt az állításunkat, hogy az apa kisebb fiai megszületését követően is hosszú éveken át őt szánta utódjának a dinasztia élén.²⁸ „Generaliter most ezeket akaránk elődben adni csak [...], melyeket hogy gyakorta megolvass és ahhoz is alkalmaztassad magadat, kívánjuk tőled, és atyai parancsolattal hagyjuk is” – írta 18 éves fiának.²⁹ Esterházy Miklós intelmei gyakori olvasását, vagyis fia napirendje, szokásai, lelke és gondolatai feletti ellenőrzése elfogadását várta fiától:

„Hanem reggel infallibiliter, hat órákor, s néha előbb is felkevéen, első dolgod felöltözésed után, légyen az imádság, in privato magadat megalázva. Azután, minthogy két mise szokott inkább mindenkor itt lenni, hallgasd az első misét meg, s azután hozzánk feltekintvén, ha mi dolgot mi adunk, vedd azt elődben, s hol pedig semmit sem mondunk, az tőlem commendalt autorokban, ünnepnap pedig valami ájtatos könyvben, és Bibliát is egy, s két óráig olvass, s menj úgy vagy házadban, avagy házad kívül való recreatiodra, az ki tisztességes légyen, az jutalomban való kártya és kocka játszásnak mindenestől békét hagyván [...]. Tanácslom, sőt intelk arra is, hogy minden nap lefekvésnek előtte végy számot magadtól, s tudd meg, ki voltál aznap.”³⁰

Michel Foucault a fegyelmezési technikák között említi az idő részekre bontását és szabályozását, a tennivalók időbeli beosztását és az idő minél jobb kihasználását, a napiren-

²⁷ R. C. Richardson: *The Generation Gap. Parental Advice in Early Modern England*. In: R. C. Richardson: *Social History, Local History, and Historiography. Collected Essays*. Cambridge, 2011. 59–80.; W. Lee Ustick: *Advice to a Son. A Type of Seventeenth Century Conduct Book*. *Studies in Philology* 29 (1932) 409–441. Magyarországon és a kontinensen a spanyol humanista, Antonio de Guevara, V. Károly udvari papjának királytükre (*Relox*, 1529) formálta ezt a műfajt. Magyar fordítását Prágai András patrónusának, I. Rákóczi Györgynek ajánlotta (*Fejedelmek serkentő órája*, 1628), aki maga három instrukciót is írt legidősebb fia épülése érdekében. Vö. Várkonyi Gábor: *Kormányzási elvek vagy atyai jótanácsok? I. Rákóczi György fiához írt intelmei*. In: *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna hatvanadik születésnapja alkalmából*. Szerk. Steinert Ágota et al. Bp., 2005. 381–387.

²⁸ Az instrukciók közül kettőnek a címzettje István (1634-ben és 1639-ben), a másik kettő pedig a nevelőinek szól (1627-ben és 1634-ben). MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108. Rep. 60. Fasc. A. No. 1. (Kismarton, 1634. október 18. *Instructio pro Stephano Eszterhazy filio nostro*), No. 3. (Kismarton, 1627. október 5. *Instructio pro egregiis Daniele Rancs, et Casparo Ugronovits*), No. 4. (1639., Istvánnak: *Atyai szeretetből való rövid intés, tanulság és információ*), No. 5. ([1634.] nevelőknek).

²⁹ *Instructio pro Stephano Eszterhazy filio nostro*. (1634.)

³⁰ Uo.

det, amely a 18. században órarenddé és az „uralom mikrofizikájává” finomul.³¹ Az apai intelmek írásba foglalása nem más, mint az uralomgyakorlás aktusa, mellyel Miklós nádor István fiának nemcsak a jelen idejét, de – az újraolvasás elvárásával, a napi ritmus és a tevékenységek ismétlésével – a jövőjét is kolonizálni igyekezett. De vajon miért volt szükség erre a látványos és rendkívül céltudatos ellenőrzésre a legidősebb fiú, István esetében? Mennyiben szolgálta ez a fiú célként megnevezett boldogságát és boldogulását, és mennyiben inkább – vagy ezzel összefonódva – az apa hatalmát felette?

Mielőtt azonban tovább mélyednénk az atyai intések elemzésében, nézzük meg Miklós későbbi, második házassága idején (1624, 1625, 1630, 1641) írt végrendeleit. Mindenekelőtt szembetűnő a hangnem és a célkitűzések megváltozása, ha összevetjük a korábbi, özvegy-sége idején írt testamentumokkal. Miután részletesen végigtárgyalja az apai örökség megosztásának ügyét legidősebb fia és a négyéves László között, ezzel zárja a gondolatmenetet: „Az én fiaim közben isteni szeretetet és áldást kívánok.”³² A végrendelet zárszavában ismét megszólítja két fiát és három testvérbátyját: „Mindezek után intem mégis, és kérem is mind öcséimet, s mind fiaimot, hogy nagy isteni félelemben és atyafiúi szeretetben éljenek, hogy Isten itt is megáldja őket, és az másvilágon is az örökkévaló életet élvezhessék.”

Második családja fejeként, amelyben egyre több gyermeke – 1630-ban négy fiú és két lány – nevelkedett, nem beszélve az udvarába fogadott unokaöcsök népes táboráról, Miklós fokozott aggodalommal fordult a családi békeség kérdése felé, amelyet a familia fennmaradása és boldogulása alapfeltételének tartott. A családi viszály a korabeli gondolkodásban valóban a hanyatlás, az elszegényedés és a kihalás veszélyét hordozta egy dinasztia számára, szemben a sikerességet lehetővé tevő egyetértéssel.³³ Esterházy Miklós pedig kivételes energiakonzentrációval és többféle stratégia bevetésével nagyon tudatosan törekedett a rokonok, félrokonok és a mostoharokonság szerteágazó érdekeinek összekovácsolására és a harmonikus személyközi kapcsolatok megőrzésére.

Az oldalági rokonság lojalitása

Esterházy Miklós a dinasztikus kapcsolatháló működtetésével, vagyis az „atyafiságos szeretet” fogalmába foglalt viszonyrendszer aktivizálva terjesztette ki apai tekintélyét fiai és lányai felett.³⁴ Végrendeletileg öccseire, Esterházy Pálra és Dánielre ruházta a gyermekei feletti gyámi jogot. Ezzel a jogszokás értelmében járt el, amely a gyámok kijelölésében

³¹ Michel Foucault: *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* [Ford. Fázsy Anikó – Csürös Klára.] Bp., 1990. 203–211. Mária Terézia lányának írt leveleit elemzi a fegyelmezés eszközeként Larry Wolff: *Habsburg Letters. The Disciplinary Dynamics of Epistolary Narrative in the Correspondence of Maria Theresa and Marie-Antoinette.* In: *Marie-Antoinette. Writings on the Body of a Queen.* Ed. Dena Goodman. New York – London, 2003. 25–43.

³² Végrendelet. 1630. december 30. MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108. Rep. 4. Fasc. E. No. 36. Fol. 1–16.

³³ Bastress-Dukehart: *Family, Property and Feeling*, 8–10.

³⁴ 1639-es instrukciója fiának: „Nem csak partim pénzért, s partim atyafiságos szeretésből [kiemelés a szerzőtől] redáltam Esterházy Pal uramnak öcsémnek”; Végrendelet, 1630: „Igazsággal, és nagy atyafiúi szeretettel [kiemelés a szerzőtől] gondot viselvén minden szükségire...”; ugyanitt a végén: „kérem is mind öcséimet, s mind

az öröklés rendjét követte.³⁵ De ezen túlmenően azt várta öccseitől mint gyermekei gyámjaitól, hogy mindennapi gondviselésük és taníttatásuk magukra vállalásával a nevelőszülők szerepét is betöltsék.³⁶ Testvérei lojalitását látványos nagylelkűséggel biztosította. Egyfelől lemondott javukra az apai örökségből nekik jutó osztályrészéről,³⁷ amelyet szokatlanul nagyvonalú, egyúttal a dinasztikus szolidaritást hatékonyan erősítő gesztusnak kell tekintenünk. Azt akár szokásos gyakorlatként is értékelhetjük, hogy a szolgálataival szerzett királyi adományokba, illetve grófi rangemelésébe testvéreit is belefoglalta. Az azonban már egyéni stratégia volt részéről, hogy szerzett javiból számos birtoktestet testvéreinek és gyermekeiknek adott át „partim pénzért, s partim atyafiúságos szeretésből”, továbbá jelentős pénzeszegeket utalt ki számukra a gyámként kezelésükbe kerülő javak évi rendszeres jövedelméből.³⁸ Arra az esetre pedig, ha a saját fiúága megszakadna, úgy rendelkezett, hogy javait ne leányai családjai és az ő utódaik örököljék, noha a jog erre lehetőséget adott, hanem fiútestvérei és az ő fiaik.³⁹ Vagyis összességében Esterházy Miklós sokkal látványosabban támogatta oldalági rokonságát, mint ahogy azt a szokás jogán elvárták tőle. Jól mutatja ezt az ellenérdekelt magcsalád tagjainak ellenszegülésétől való félelme: „Noha ebben [a beckói jószág két kisebb részének birtoklásában] öcsém uramat meg ne bántsd, sőt neki engedd az felől megnevezett két falubéli portiot is, atyai szeretettel intelk, látván maga emberségét és feles szép gyermekit” – kérte legidősebb fiát rendelkezése tiszteletben tartására.⁴⁰ Az oldalági rokonság nagyvonalú támogatása túlmutatott az atyafiságos szeretet gyakorlásán. Hatékonyan szolgálta mind a hegemon férfiasság színrevitelét, mind a családtagok lojalitásának erősítését és a dinasztia státuszának megőrzését.⁴¹

fiaimot, hogy nagy isteni félelemben és atyafiúi szeretetben éljenek, hogy Isten itt is megáldja őket, és az másvilágon is az örökkévaló életet élvezhessék.” Jelzeteket lásd a 25. és a 29. jegyzetben.

³⁵ *Werbőczy István Hármaskönyve*, I. könyv. 116. cím.

³⁶ Lásd főleg az 1641-es végrendeletben a fiai taníttatásáról szóló bekezdéseket. MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108. Rep. 4. Fasc. E. No. 37., 1–53.

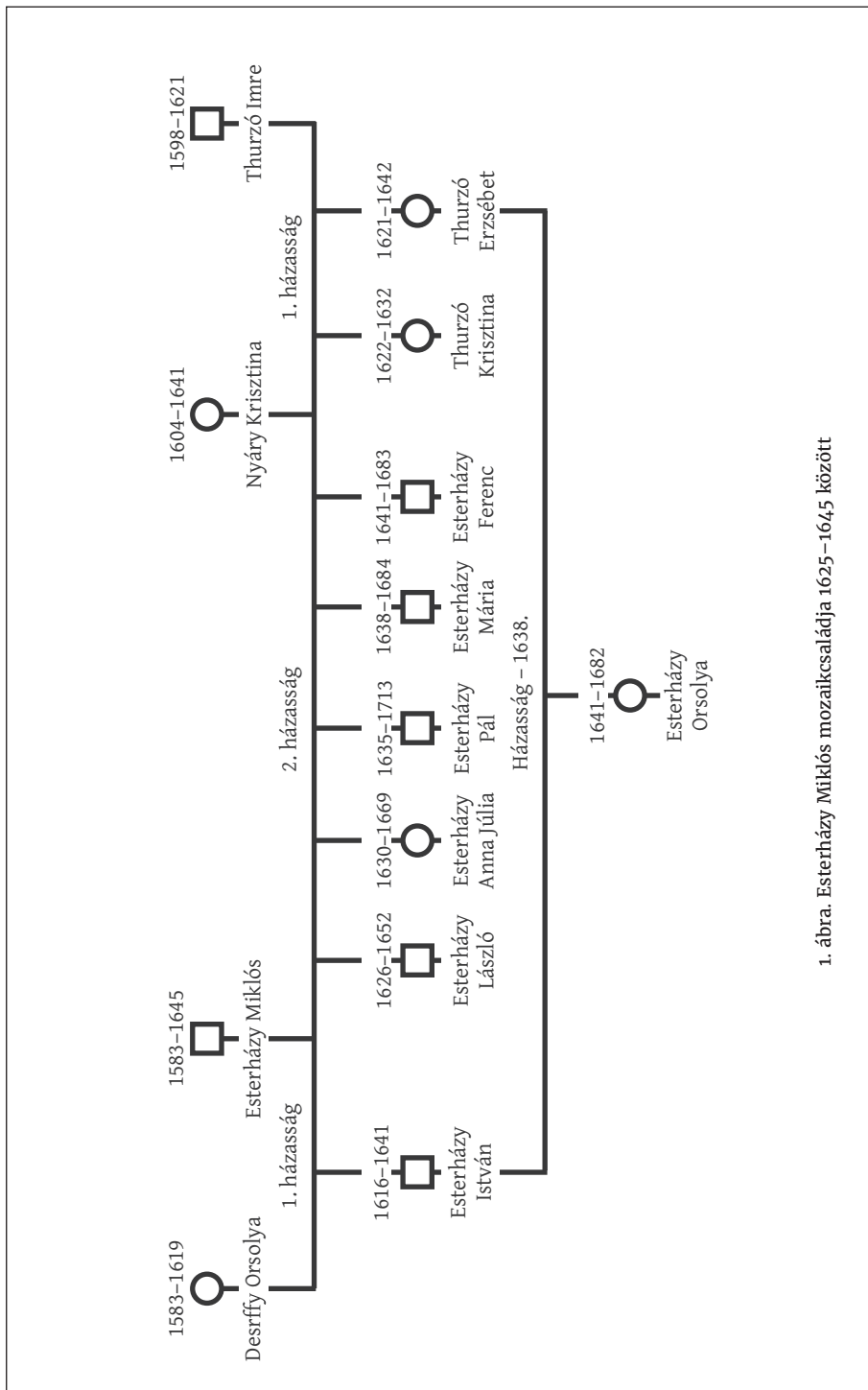
³⁷ Lásd erre vonatkozóan például 1641-es végrendeletében: „én minden patrimoniumomnak tempestive két ízben renunciáltam, kiről levelem is vagon leveleim között.”

³⁸ Idézet az 1639-es instrukcióból. Ennek második felében hosszasan sorolja az oldalági rokonoknak átadott birtokokat (pl. „Az beczkoi portiot adtam Ezterhazi Daniel öcsém uramnak”).

³⁹ 1641-es végrendelet. Passim. 1630-ban írt végrendeletében még legidősebb lányát, Anna Júliát nevezte meg az óriási, kismartoni uradalom örökösének fiai halála esetén.

⁴⁰ *Atyai szeretetből való rövid intés, tanulság és információ.* (1639.)

⁴¹ Susan Broomhall – Jaqueline Van Ghent: In the Name of the Father. Conceptualising Pater Familias in the Letters of William The Silent's Children. *Renaissance Quarterly* 62 (2009) 1130–1160.

1. ábra. Esterházy Miklós mozaikcsaládja 1625 – 1645 között

A mostohaanya korlátozott szerepköre

Paradox módon a mostohacsalád egységét és békességét szolgálta az a körülmény, hogy Miklós nádor tekintélyelvű családfői habitusa a második feleségnek mint mostohaanyának nagyon korlátozott szerepet juttatott.⁴² Még hosszú távollétei idején is fenntartotta magának a szokásosan anyainak elismert szerepeket: igyekezett biztosítani a gyermekek megfelelő táplálását, öltözködését, egészségük megőrzését vagy visszaszerzését. Feleségének naponta írt levelei figyelmeztetésektől és utasításoktól hemzsegték: „Se magatok, se a gyermecskék most e változó üdővel ki ne járjatok, s hogy *Istóknak* a fejét melegen tartsák, hadd meg édes fiam.”⁴³ A nádor nem várta el feleségétől – s ez a 23 éves Krisztina és 11 éves mostohafia kapcsolatát jól jellemzi –, hogy távollétei idején együtt étkezzen Istvánnal: „Az mikor magunk itthon nem vagyunk, s az atyánkfia itthon vagyon, csak ha ő mondja, akkor menjenek az ő asztalához, egyébaránt magán egyenek” – utasította a nevelőket.⁴⁴ Amikor azonban az apa is otthon volt, magától értetődött, hogy István egy asztalhoz ül velük: az együtt étkezés a család egységét szimbolizálta, a vacsoraasztal együtt az atyai nevelés természetes és mindennapos színteréül szolgált. „Az mikor mivelünk esznek [István és a vele együtt nevelt rokon gyermekek], [...] az hol nekem kérdeve szóljanak, az honnét fel kelvén reá kell recreatim közben kérdeni, hogy kiben mikor mit notált avagy mit hallott”.⁴⁵

De vajon az apa miért mondott le erről a családi egységet, mostohaanya és mostohafia kapcsolatát mintegy észrevétlenül előmozdító, kézenfekvő eszközről? Ahogy a szüntelen atyai fegyelmzés és aggodalom elárulja, István a tanulmányaiiban igen gyengén teljesített, éretlen, gyerekes serdülő volt, aki még 18 éves korában is hangosan és mohón csámcsogott, tekintete gyakran a semmibe révedt, eközben szája is tátva maradt. A fiú magatartása az apát, akinek figyelme mindenre kiterjedt, együttérző aggodalommal töltötte el, ezért arra kérte a nevelőket, hogy segítsenek neki a rossz szokások levetkőzésében: „Gyakran mint egy attonitus [ti. kábult, bávatag] olyan szokott lenni, ki defectus ingenii [ti. értelmi fogyatkozás] néha, s néha båtortalanságból származott, alkalmatlan szokás. Inteni kell azért arról is gyakorta, hogy sibi praesens [ti. magánál, jelen] legyen, s ne szájjal, hanem füllel hallgassa amit hallgat.”⁴⁶ Esterházy Miklós szavai és írásainak hangneme azt sejteti, hogy miközben szembesült fia hiányosságaival, és ezek leküzdésébe maga is rengeteg energiát fektetett, azonosulni tudott szeretett második felesége nehéz helyzetével is. Krisztinát nem kényszerítette arra, hogy elviselje mostohafia kellemetlen társasá-

⁴² Anyai szerepköre szintén korlátozott volt: férje úgy rendelkezett, hogy fiai csak négyéves korukig maradjanak mellette, s utána tanítók vegyék át nevelésük irányítását. Végrendelet. 1625. március 14. MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108. Rep. 4. Fasc. E. No. 35. Fols 1–9.

⁴³ Esterházy Miklós levele feleségének, Nyáry Krisztinának. 1625. október 20. Merényi: Esterházy Miklós levelei, [I.] 28.

⁴⁴ István nevelőinek írt utasítás. 1634. MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108. Rep. 60. Fasc. A. No. 5. Fols 15.

⁴⁵ Uo. 13. pont.

⁴⁶ István nevelőinek írt utasítás. 1634. 8. pont a hangos evésről, 10. pontban az idézet.

gát, vagyis nem várta tőle, hogy mostohaanyaként az anyaszerepet magára vegye. Türelme és diszkréciója lehetővé tette a mostohacsalád tagjai számára, hogy a sérelmeket és fájdalmakat rövid távon elkerülve, hosszú távon kialakulhasson köztük a harmonikus együttélést lehetővé tevő kötődés.

A gondoskodó mostohaapa

Jóllehet Nyáry Krisztina mostohaanyaként nem teljesített anyai feladatokat, a *pater familias* egy percig sem vonakodott magára vállalni a mostohalányaival járó apai gondokat. Mindenekelőtt teljes szívvel és erővel belevetette magát a kislányok, illetve a Thurzó-birtokok visszaszerzéséért folyó harcba az apai nagymama ellenében. Elkötelezettségében szerepet játszhatott, hogy érzelmileg azonosult szeretett felesége fájdalommal: „még az oktalan állat is nehezen szenvedti azt, mikor, minden természet ellen, szülöttét tőle elveszik.” A befolyásos nagymama ellen indított jogi támadást tehát azzal az ekkoriban is elfogadott gondolattal legitimálta, hogy az anyától gyermekét elvenni kegyetlenség.⁴⁷ A nyilvánosság előtt zajló összecsapás jó lehetőséget nyújtott számára, hogy egyszerre bizonyítson mint erős politikus és tekintélyes családfő: „Meglátja a jó asszony, hogy megmutatom kivel legyen dolga” – írta az esetségében férjére számító Krisztinának.⁴⁸ Czobor Erzsébet azonban nem volt ijedős, érveit egyebek mellett a mostohaapák kapzsisága körüli kollektív félelemre alapozta: „Ezterhas az árvák jószágát igen szomjúhozza.”⁴⁹

Thurzó Erzsébet és Krisztina, a néhai nádor vagyonos és előkelő unokáinak integrálása a háztartásba nemcsak az Esterházy dinasztia és a mostohacsalád érzelmi, anyagi és társadalmi jólétét növelte, de a lányok jelenléte – és a mostohaapa Thurzóktól megszerzett gyámi joga – egyúttal Miklós nádor befolyási övezetét is kiterjesztette, irányítói szerepét tovább hangsúlyozta. Minden alkalmat megragadott, hogy bizonyíthasson mint gondos és gondoskodó mostohaapa: „A gyermekecskék, hogy hurutnak, talán csak a kijárástól vagyon, hogy kinn futkosnak. Azért a minemő szirupot csináltatott a doctor azelőtt nekik hurut ellen, olyant köll most is csináltatni. Krisztinka számára is köll hozatni olyan szirupot a kivel azelőtt is élt. És a mellett mosogassák is a szemét a nagymartoni vízzel” – írta haza feleségének 1630 telén.⁵⁰ Mostohalányai ekkor nyolc-, illetve tízévesek voltak, míg Krisztinától született László fia még csak négyéves, Anna Júlia pedig hat hónapos. A „gyermecskék” jóléte feletti apai aggodalom és a fizikai gondozásukat, védelmüket és gyógyításukat szolgáló mindennapos tanácsok nem tettek különbséget a közös gyermekek és a mostohalányok között. Mint a többi gyermekét, őket is gyengéd becenevekkel illette leveleiben, ahogy minden bizonnyal személyesen is „Krisztinka” és „Örzsécske” néven szólította őket.⁵¹

⁴⁷ Merényi: Esterházy Miklós levelei, [I.] 24–25. 1625. február 22.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108 Rep. 29. Fasc. B. No. 26. *Opinio in Causa Tutoratus*.

⁵⁰ Uo. No. 65. 1630. november 4.

⁵¹ Uo. No. 60–61. 1630. április 27., május 2.

A mostohatestvér-házasság

A második feleség hozott gyermekei egyúttal a családtagok közötti érzelmi és anyagi kötelek megerősítéséhez, a mozaikcsalád integrálásához is alkalmas eszközökként szolgáltak a családfő számára. Második házassága kezdetekor írt végrendeletében Esterházy Miklós arra kérte újdonsült feleségét, hogy szeresse az ő kisfiát („szeretetit az én kis fiamhoz is megtartsa”), és „nevelje úgy gyermekit, hogy valamelyikét az két leányinak tartsa az én kisfiam, István számára, hogy ezek is egymásnak tetszvéen, az mi egyezségünköt az ő egyezségekkel megmutassák”.⁵² Jól látható, ahogy az apa a mostohatestvérek összeházasítását a két család közötti ismétlődő házasságnak tekintette, amely hagyományosan az arisztokrata családok közötti szövetségek megerősítését szolgálta.⁵³ Természetesen fontos szempont volt a vagyonszerzés is: Erzsébet és Krisztina – apjuk korai halálával, egyben a Thurzók férfiágának kihaltával – a Thurzó-vagyon örökösei voltak, így a mostohatestvér-házasság ennek megszerzését biztosította a velük házasodó Esterházyaknak.⁵⁴

A családtagok közötti kötelek sokszorozása egyúttal pozitívan hatott az érzelmi kötődésekre: ezáltal mostohaanyából és fiúból anyós, illetve vő lett, ami kedvezőbb lehetőséget teremtett az érzelmek cseréjére. 1638 júniusában az apa boldogan értesítette feleségét, hogy „az új vőd” elmaradt mellőle, és inkább hátramaradt udvarolni jegyesének.⁵⁵ Jóllehet Nyáry Krisztinának és második férje kisgyermek fiának kapcsolata nehézkes, s inkább visszafogott, mint meghitt volt, a felnőtt fiú és anyósa könnyednek tűnő, melegszívű kapcsolatot ápolt egymással. Az ajándékok, levelek, üdvözetek és látogatások alkalmi cseréje rokoni szívélyességet hozott létre közöttük. Ez, úgy tűnik, megfelelt a korabeli elvárásoknak, ahogy leveleikben is az anya-fiú, illetve mostohaanya-mostohaafiú között szokásos megszólításokat alkalmazták:

„Édes szerelmes fiamuram [...] azóta nem hallottam semmit kegyelmeitek felől, kegyelmedet azért szeretettel kérem, írja meg kegyelmed, mint vagyon kegyelmeitek. Az Julianka felől azt írhatom kegyelmednek, hogy már Istennek hála jobban vagyon, de a másik bizony mégis nehezen van. Ugyan azt tudnám már, hogy elhagynak bennünket, doktor uram igen biztat, hogy jobban lesznek [...]. Kegyelmednek szeretettel szolgál míg él, Nyári Krisztina [saját kezű aláírás].”⁵⁶

Abban, hogy kapcsolatuk az egyenrangúság irányába mozdult el, Erzsébet és István házassága mellett nagy szerepet játszott a kis féltestvérek érkezése a családba. A lábadozó Julianka a levél írásakor kilencéves, a másíknak nevezett pedig vagy a négyéves Pál, vagy az egyéves Mária lehet. A növekvő kisgyermekeknek, István 15-20 évvel kisebb féltestvérei-

⁵² MNL OL Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108. Rep. 4. 21. doboz. Fasc. E. No. 35.

⁵³ Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp., 1970. 88-89.

⁵⁴ Peres: *A családi hitbizományok*, 39.

⁵⁵ Merényi: Esterházy Miklós levelei, [II.] 290. 1638. június. No. 126.

⁵⁶ Nyáry Krisztina Esterházy Istvánhoz. Kismarton, 1639. április 10. MNL OL P 123. Miklós nádor iratai IV. F. Esterházy Istvánhoz írt levelek. No. 28.

nek egészsége feletti aggodalom megosztása szintén erősítette és a partnerség irányába tolta kapcsolatukat, amely inkább csak Thurzó Erzsébet, a lány, illetve feleség közvetítésével működött, semmint közvetlen érintkezéssel. István a felesége által neki továbbított „anyai” üdvözeteket ajándékokkal és jókívánságokkal viszonzta: „én valahára nem szintén jól megért barackokat küldtem az gombát is, mellyeket asszonyomnak ő nagyságának mutassad s ajánljad alázatos szolgálatomat” – írta István az ekkoriban a gyengélkedése miatt anyja mellett tartózkodó feleségének.⁵⁷ Vagyis nem törekedtek független és bizalmas kapcsolatra, beérték a konvencionális anyós-vő viszonyal. Gondolhatnánk, hogy az a tény, hogy Krisztina írnnokkal íratta vejének szóló leveleit, szintén kapcsolatuk jellegéből eredt. Ezt cáfolja azonban egyfelől, hogy lányának írt leveleire is csak a nevét bigygyesztette saját kezűleg.⁵⁸ Ezt nem korlátozott íráskészsége miatt tette, férjének ugyanis kivétel nélkül maga írta leveleit.⁵⁹ Konvenciókat tisztelő alkat lévén alkalmazkodott tehát ahhoz a 17. század derekán már jellemző elváráshoz, hogy férj-feleség saját kezűleg levelezzen, lányával, vejével és egyéb rokonaival szemben pedig szintén követte a társadalmi szokást, azaz – számos női kortársával ellentétben – beírta az írnnok által közvetített, nagyobb távolságtartással járó kommunikációval.⁶⁰

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a mostohatestvérek összeházasítása alkalmas eszköznek bizonyult arra, hogy a kapcsolatokba kódolt érdekelletéket elsimítsák, illetve a mostohaanya és mostohaafia nehezen induló kapcsolatát a későbbiekben erősítsék. A családfőiség utódlása körüli hatalmi játszma Nyáry Krisztina számára elvesztette tétjét: a lánya férjeként vejévé avanzsáló mostohaafia és a második házasságába született első fia, László között már nem volt lényeges különbség számára.

A legalkalmasabb fiú legyen az örökös

A családfőiség utódlásának ügye komoly feszültséget okozott a féltestvérek kapcsolatában. Az apa szoros kötődése elsőszülött fiához egyáltalán nem lazult meg azután, hogy újraházasodásával második családot alapított. Mindennél jobban jelzi második házasságának két évtizede alatt sem szűnő aggodalmát fia boldogulása felett a neki, illetve nevelőinek írt utasítások sorozata,⁶¹ amelyek céljáról az apa így fogalmazott: „mivel jól emlékezőnk reá az minemő instructiot adtonk vala generaliter csaknem egész életedről, mint kelljen

⁵⁷ Esterházy István levele feleségének, Thurzó Erzsébetnek. Lakompak, 1639. augusztus 4. MNL OL P 123. IV. G. Thurzó Erzsébethez írt levelek. No. 2.

⁵⁸ MNL OL P 123 Esterházy Miklós iratai IV. G. Thurzó Erzsébethez írt levelek. No. 11–20. (11 darab levél.)

⁵⁹ Összesen 4 levele maradt fenn férjéhez (ebből három datálatlan): MNL OL P 123 Esterházy Miklós nádorhoz címzett levelek I. A. 66. Alt.

⁶⁰ A saját kezű levélírás funkcióira a személyközi kapcsolatokban, saját kezű férj-feleség levelezésekre és jellegzetesen írnnok által írt anya-lánya levelezésekre lásd bővebben: Erdélyi Gabriella: „Akarnálak levelem által látogatnom.” Egy arisztokrata familia és mostohacsalád bensőséges levelezése és élete. In: *Érzelmek és mostohák. Mozaikcsaládok a régi Magyarországon (1500–1850)*. Szerk. Erdélyi Gabriella. Bp., 2019. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. Magyar Családtörténetek: Tanulmányok 4) 134–136.

⁶¹ Lásd feljebb a 23. jegyzetet.

alkalmaztatnod mind az isteni szolgálatban, s mind az emberekhez való magad alkalmaztatásában és magad viselésében is.”⁶²

Esterházy Miklós kizárólag legidősebb fiának a nevelésében használta az írásbeli fegyelmezést és az erkölcsi oktatást, s talán az sem csupán a véletlen műve, hogy hat gyermeke közül csupán az Istvánhoz írt leveleit ismerjük ma. A patriarchális apa nevelőszerepét változatos eszköztárral, jó tanácsokkal, buzdítással, érzelmei kimutatásával és személyes jó példával igyekezett betölteni. Bár a korban az előkelő gyermekek esetében is a testi fenytést tekintették a jólneveltség zálogának, a nádor a büntetést és a fizikai erőszakot nem tartotta hatékony eszközöknek, még ha kivételesen maga is alkalmazta.⁶³ Instrukcióinak talán legtöbbet ismételt kifejezése az „atyai szeretettel intelk”. Ez a korabeli mentalitás sajátossága volt. A szeretet szót I. Rákóczi György is az apai neveléssel szoros összefüggésben használta: „Mind atyai szeretetem s becsületedre s előmeneteledre való vigyázásom, mind pedig arra való gondviselésem, kinek eddig oktattunk, tanítottunk, s jó erkölcsben neveltünk, szolgálat alkamatosságot jó fiam, Rákóczi György, hogy elődben egy kis rövid, de fontos és istenes és dicséretes intrukciócskát adjak” – kezdte Rákóczi 1637-es írását.⁶⁴ A fegyelmezéshez sajátos érzelmi dinamikát társítottak, s ezt mindketten nyíltan hangoztatták is: a fiúi becsület összekapcsolódott az apai örömmel, s ez szemben állt a gyermek gyalázatából táplálkozó szülői keserűséggel.⁶⁵ Esterházy Miklós arra buzdította 18 éves fiát, hogy az erkölcsi tanítását szolgáló bibliai idézetekből neki készített válogatást gyakorolja olvassa újra, és aszerint viselje magát, majd hozzátette: „melyet megcselekedvén Isten is megáld, [...] és mi is, mint primo genitusra atyai áldásunkat adjuk, s oly szeretetben is tartunk és nevelünk, s hagyunk is, hogy famíliánknak Josephje lehess.”⁶⁶

Ebben a korabeli felfogásban tehát az atyai fegyelmezés és szeretet szorosan összekapcsolódott. A szeretet koncepciója azt a kölcsönös kötelességet jelentette, hogy az apák támogatják fiaikat, akik cserébe engedelmességgel tartoznak, és tiszteletet tanúsítanak.⁶⁷ Nagyon beszédes, ahogy legidősebb fia elé példaképnek a bibliai Jákób legjobban szeretett fiát állítja: ha István engedelmes lesz iránta, atyai szeretet és gondoskodás fogja övezni, s mint apja kedves és kedvenc fia, képessé válhat a bibliai József szerepére. Józsefére, aki az őt ért sérelemből logikusan következő bosszú helyett megsegítette bajba jutott testvéreit.

Miklós nádor szavai és hangsúlyai apai félelmeit tükrözik: aggódott, hogy rossz természetű elsőszülött fia féltestvéreivel viszálykodásba kezd. Az aggodalomra minden oka megvolt, hiszen István 1638-as házasságkötése idején anyai örökségének csupán egy kis töredékét kapta kézhez apjától, a lakompaki uradalmat, míg a törvényesen neki járó örök-

⁶² *Atyai szeretetből való rövid intés, tanulság és információ.* (1639.)

⁶³ Fia, Esterházy Pál írta le önéletírásában, hogy egyik nevelőjét durvasága miatt bocsátották el. MNL OL P 125. IV. Vegyes iratok. No. 11885. Kiadva: Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*. Szerk. Hausner Gábor. Bp., 1989. 305–320.

⁶⁴ I. Rákóczi György: *Fejedelmi Parainesis* (1637). In: *Magyar gondolkodók, 17. század*. Szerk. Tarnóc Márton. Bp., 1979. (Magyar Remekírók) 133–137.

⁶⁵ Uo. 136.

⁶⁶ Az *Instructio pro Stephano Eszterhazy filio nostro* (1634.) zárszavában.

⁶⁷ A szeretet mint kölcsönös kötelesség kora újkori koncepciójára férj-feleség viszonylatban lásd Katie Barclay: *Love, Intimacy and Power. Marriage and Patriarchy in Scotland, 1650–1850*. Manchester – New York, 2011. 32.

ség nagyobb részét – a Munkács helyébe kapott Kismartont és Fraknót, valamint Regécet, Rorbakot, Lánzsért – szétosztotta István féltestvérei, mostohaanyja és nagybátyjai között. A több uradalomból és várbirtokból kissemmizett, magát joggal sértve érző fiút eközben csupán készpénz ígéretével kárpótolta.⁶⁸ Ezért volt tehát szükség a fiúi engedelmesség indoktrinációjára, a kissemmizett örökös újabbnak és újabbnak figyelmeztetésére, hogy fogadja el apja akaratát, és ne adjon okot a féltestvéreivel való viszályra, akiket az apa testvéreinek, nem pedig féltestvéreinek nevezett. 1639-ben így utasította fiát:

„... másnak hízelkedő beszédének helyt ne adj, annyival inkább minket, s anyádót, és atyádfiait, s kiváltképpen az kikkel egy vagy, meg ne búsítsad, se valami kedvetlenséget hozzájok ne viselj, mert megtér az te jód, csak egyébaránt alkalmaztasd mind ezelőtt, s mind az mostani instructionk szerént magadat [...] Melyekhez alkalmaztatván magadat, Isten is úgy áld meg, s evvel tartod az mi szeretetönket és atyai áldásonkat is magadon.”⁶⁹

1641-ben írt végrendeletében még egyértelműbben fogalmazott:

„Istvánt [...] kit tovább is intek [...] böcsöljön meg koporsómban is engem, s valami gyűlölséget, veszekedést holmi praetensioi mellett atyafiai között ne csináljon, s avval, öregebb lévén, kisebbé ne tegye magát, hogy meg ne vonja Isten is áldását tőle, s meg ne vettessék az emberektől is.”⁷⁰

A nádort az a szükség indította a számtalan instrukció és végrendelet írására, hogy megfegyvelje, kordában tartsa legidősebb, örökségében megrövidített fiát, és egyúttal legitimálja saját magát a jó apa és családfő szerepében. Miközben pedig megerősítette irányító szerepét és tekintélyét az engedetlen családtagok felett, maga az írás segíthette a nádort a „hegemon családfői szereppel” járó szorongások és kétségek leküzdésében.⁷¹ Erre az önmegegyezésre azért is nagy szüksége volt, mert fia engedelmissége az ő atyai kötelességei teljesítésének „ellentétele” volt, s annak fontos része volt a törvényes örökség biztosítása. Fia házasságának alkalmából Miklós nádor így summázta saját atyai teljesítményét:

„Rendi is avagy világi kiváltképpen való állapotja is három féle vagy embernek: gyermeki, ifjúi és emberkori. Gyermeki állapotodban mindent megcselekedtem, úgy tetszik, az kit meg kellett cselekednem. S az szerént kívántam ifjúságodban is nevel-

⁶⁸ Az *Instructio pro Stephano Eszterhazy filio nostro* (1634.) második részében hosszasan magyarázza, hogy István anyai örökségéből miért csak Lakompak jár neki és 200 ezer forint készpénz.

⁶⁹ *Atyai szeretetből való rövid intés, tanulság és információ.* (1639.)

⁷⁰ Végrendelet, 1641.

⁷¹ Összevetésül lásd például a pietisták önreflexív gyakorlatainak, köztük az írás funkciójának vizsgálatát a férfiidentitás és -önazonosság megszervezésében. Ulrike Gleixner: *Religion, Männlichkeit und Selbstvergewisserung. Der württembergische pietistische Patrisarch Philipp Matthäus (1739–1790) und sein Tagebuch.* *L'Homme* 14 (2003) 262–279.

nélek, nem kémelvén nagy sok disztrakciómban is semminemő költségment tőled. Nem adván semminemő gonosz példát is, s ím Isten akarattából mindaddig neveltelek, még nem házasságodnak idejét érned, s abban is mind magonk és nemzetőnk, s mind az ti böcsőletetekért úgy viseltük előttőnk, mind az személyre nézvén, s mind annak erkölcsére, állapottyára, s nemzetére, sőt összeadástocknak módjában is, hogy méltán én reám legkisebb panaszt sem vethetsz.”⁷²

Két évvel később, a felesége halálát követő újabb családi konstellációt menedzselni igyekvő végrendelete írásakor, az apát hasonlóan ambivalens érzések és kételyek gyötörték: „nem vádol semmiben lölkiösmeretem, hogy valamit egy atyának fiával meg köllött volna cselekedni, meg nem cselekedtem volna mind házasságának idejéig, s akarom vala én nekem is vénségemre istápom leszen vala, és holtom után is több gyermekimnek jó segítők.”⁷³ Fiának írt utasításaiából ugyanakkor az is kiderül, hogy gyöttrődések árán ugyan, de végső soron miért mondott le mégis a normakövető örökös választásról, azaz Istvánt miért nem tartotta alkalmasnak arra, hogy a dinasztiaát majdan ő irányítsa. Az apa úgy látta, hogy 18 éves fia nem képes az önkontrollra és az önfegyelemre:

„Minden aprólékos dologon ottan ne turbáltassál vagy ne szomorodjál, avagy inkább proprie meg ne komorodjál, el hagyván fogni mindenestől az melancoliának magadat, senkihez szólni nem akarván akkor, hanem cum sui praesentia, ha mit érzesz belül is, derék dolgokban is, vedd dissimulatióban, ne lásson mindenkor minden épen meg, s az szerént vigasságodban is ne öntsd mindenestől ki magadat, mert contemptust szeresz magadnak is.”⁷⁴

A korabeli férfiasság-ideál fontos részét alkotta az önuralom képessége, amely a test és az elme kordában tartását jelentette.⁷⁵ A melankóliát a fegyelmetlenség egyik formájának tekintették, ezért megvetés és gúny kísérte. Ahogy Esterházy Miklós fogalmaz, amikor az egyéb túlzásoktól inti fiát: „Mert magad megsegítése mellett csúfja lészesz az embereknek is.”⁷⁶

Férfiatlannak számított a mohó evés is, amely miatt Esterházy Miklós szintén sokat aggódott István fiáért. Utasította is a 11 éves fiú nevelőit, hogy „gyakori intéssel el kell szoktatni ettől a mohón való ételtől”.⁷⁷ A jelek szerint azonban Istvánnak még 18 éves korában sem volt könnyebb ellenállnia az élvezeteknek, a mértéktelen evésnek és ivásnak:

⁷² *Atyai szeretetből való rövid intés, tanulság és információ.* (1639.)

⁷³ Végrendelet, 1641.

⁷⁴ *Instructio pro Stephano Eszterhazy filio nostro.* (1634.)

⁷⁵ Susan Broomhall – Jacqueline Van Gent: Introduction. In: *Governing Masculinities in the Early Modern Period. Regulating Selves and Others. (Women and Gender in the Early Modern Period).* Ed. Susan Broomhall – Jacqueline Van Gent. Burlington, 2011. 16.

⁷⁶ *Instructio pro Stephano Eszterhazy filio nostro.* (1634.)

⁷⁷ Utasítás a nevelőknek, 1627.

„... tarts nagy temperantiát ételedben s italodban, az summa mediana lévén, holmi alkalmatlan döfődésnek és collatiózásnak békét hagyván. Holott időnap előtt vagy igen nagy betegségbe esel, az mint máris voltál, avagy rövid életűvé lésszesz[!], melyet valami torkosságért, vagy mértéktelen ételért, s italokért mint kell felvenni, meg-gondolhatod.”⁷⁸

Fiának azt tanácsolta, hogy jellemhibáit és gyengeségeit az erkölcsös életmód követésével és szorgalommal igyekezzen leküzdeni: „Hogy azért az mi jó benned vagyon ne obscuráltassék az is, s rectificáltassék az természetnek fogyatozása is, kit magadban tapasztalhat, az jó erkölcsökben való foglalatossággal viheted csak azt végben [...] az mit talám az természet te tölled meg tagadott is, azt szorgalmatosságod által felállíthassad.”⁷⁹ Gondolatmenetét végül ezzel zárta: „Egyébaránt az mi rólunk reád marad is magaddal együtt azt sem tudod igazgatni.”⁸⁰

Vagyis az apa úgy ábrázolta felnőtt fiát, mint aki képtelen gondoskodni magáról, és ezzel persze aláásta István alkalmasságát és esélyeit a dinasztia jövőbeni vezetésére. Felnőtt fia és családja, azaz mostohatestvéréből lett újdonsült felesége, Thurzó Erzsébet folyamatos apai felügyeletét szintén a fiatal pár önállótlanágának önbeteljesítő jóslatra hajazó érvével indokolta meg:

„... ím szépen felépőle és rakott házban bocsátonk be. De mindenestől kezőnket és gondviselésőnket mi sem vesszük ki belőle. [...] Kívánjuk azért, hogy derekas lakásokat közelebb hozzad [...] nem úgy mi érettőnk, mint magatokért, kik nem értitek még, mit tegyen embernek szabadságban az magára való gondviselés.”⁸¹

A felnőttkorban sem szűnő túlzott apai ellenőrzés és gondoskodás megmagyarázható ugyan kettejük egymásrautaltságával a kisgyermek édesanyja halálát követő években, de lelkiileg bizonyára megnyomorította Istvánt. Az ellenőrzésnek, mint láttuk, persze más célja is volt, nemcsak a gondoskodás. Miklós nádor nehéz helyzetben volt, mivel két előnyös házassága, illetve a szolgálataival szerzett királyi adományok, zálogok és egyéb szerzeményei révén rendkívüli vagyonra tett szert. A dinasztia rangját és hatalmát – Miklós nádor szavaival a „família nevének megőrzését” [pro conservazione (...) nomen familiae]⁸² – a tőle megszokott jó érzéssel, az egyes birtoktestek egybentartásával, az öröklési rend újszerű meghatározásával igyekezett megőrizni, amely a legidősebb fiú kezében koncentrálna a vagyon nagy részét. Mivel a 17. század közepén ennek az általánosnak korántsem tekinthető törekvésnek szabályozására még nem létezett jogintézmény,⁸³ sikere vagy

⁷⁸ *Instructio pro Stephano Eszterhazy filio nostro* (1634.)

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ *Atyai szeretetből való rövid intés, tanulás és információ.* (1639.)

⁸² Végrendelet, 1641.

⁸³ Esterházy Miklós – az Erdődy és Pálffy dinasztia vezetőinek társaságában – az elsők között volt, akik a családi vagyon koncentrációjára törekedtek a 17. század közepén. A hitbizomány intézménye, amely a folyamatot szabályozza, és a szerzett vagyon legidősebb fiúra átörökítését lehetővé teszi, 1687-ben fogalmazó-

kudarca elsősorban a családtagok egymás közötti kapcsolatainak múlott. Az örökösök együttműködésének biztosítása még nagyobb kihívást jelentett, ha féltestvérek szolidaritására volt szükség. Az apa legidősebb, első házasságából született fia félreállítását és anyjától öröklött vagyonának részbeni elvételét úgy legitimálta, hogy az irányító szerepre alkalmatlannak festette le őt, mondván: nem felel meg a korabeli „hegemón férfiasság” kritériumainak. Mindeközben fia engedelmességének kikényszerítéséhez szükség volt önmagának mint fiáról gondoskodó, szerető apának hangsúlyos megjelenítésére is.

Összegzés

A kora újkori családfői felelősség leghangsúlyosabb része a családi békesség megőrzése és – az utódlás elrendezése révén – a dinasztia fennmaradásának és sikerességének biztosítása volt. Ennek érdekében a családfő Esterházy Miklós a féltestvérek és mostohatestvérek közötti kapcsolatok szabályozására, kölcsönösen támogató és szeretetteljes magatartásuk kikényszerítésére törekedett. Az a körülmény, hogy a féltestvérek között nagy vagyoni és státuszkülönbségek léteztek, a mozaikcsaládokat igazgató családfőket fokozott kreativitásra készítette a családi identitás és szolidaritás kialakításában. Ezt a célt hatékonyan szolgálta a mostohatestvérek összeházasítása.

Miklós nádor kezén a családfői tekintély megerősítésének és időbeli kiterjesztésének eszköze volt az oldalági rokonság, azaz testvérei és azok gyermekei lojalitásának biztosítása, amellyel sikeresen korlátozta második felesége mozgásterét a mostohaanya szerepében. A stratégiai döntéshozatal pillanataiban, mint amilyen az öröklés ügye volt, a dinasztikus kapcsolatháló mobilizálása korlátozta a mostohacsalád funkcióit és elmosta határait, miközben a mostohacsalád tagjai az érzelmi kötődéseket erősítő gyakorlatokkal kompenzálták befolyásuk csökkenését.

Tanulmányunk a gyermekek nézőpontjából megmutatta az első házasságból született gyermekek félelmét, hogy a szüleik újraházasodásával létrejövő családi egységben marginalizálódnak, érdekeik sérelmet szenvednek. Kevés kétségünk maradhatott afelől, hogy a történet főszereplője, Esterházy Miklós eredeti, a konvencióknak megfelelő tervével ellentétben később elsőszülött fia helyett második házasságában született legidősebb fiát szánta utódjának a dinasztia vezetői szerepében. Ezzel nem a mostohaanya féltékenysége alól igyekezett kihúzni a talajt, hiszen a mostohaanya és mostohafia közötti törésvonalakat már elsimította a mostohatestvérek közötti házassággal, amely által anyós és vőrelációba kerültek. A rendhagyó örökös kijelölésre Miklós nádort egyéb családfői kötelességei készítették. Először is, testvéreiről, unokaöccseiről és unokahúgairól, valamint második házasságában felnövekvő öt gyermekéről jelentős részben az első felesége által hozott vagyonból gondoskodott. Másodszor, a leszármazási család folytonosságát azzal vélte biztosítani, ha elsőszülött, de kevésbé tehetséges fia helyett legrátermettebb fiát

dott meg törvényként, s 1723-ban terjesztődött ki az egész nemességre. Bővebben lásd Peres: *A családi hitbizományok*.

teszi meg utódjának, az ő kezében koncentrálva a családi vagyont. Ahogy végrendeleteiben visszatérően érvelt, az idősebb vagy a rátermettebb irányítsa a családot és a vagyont. Mindeközben a családi összetartás megőrzését szolgálta, hogy elsőszülött, de a vezetésre alkalmatlannak ítélt és örökségéből jórészt kiforgatott fia érzelmi és szellemi jólétének nagy figyelmet szentelt. A félreállításával bizonyára elégedetlen István fiához írt intelmei és atyai tanácsai az apai hatalomgyakorlás szövegbeli kifejeződései, melynek eszközei a kölcsönös kötelességeken nyugvó szeretet, nevelés és fegyelmezés voltak. A családfő nagylelkűséggel, atyai szeretettel és gondoskodással biztosította nemcsak fia, de a többi alárendelt családtag – feleségek, testvérek, unokatestvérek és unokaöcsök – együttműködését és lojalitását is.

Ennek a szerető, atyai gondoskodásnak István, a félreállított legidősebb fiú vajon képes volt ellenszegülni? Az atyai intelmek retorikája, az apa félelmei és a családi összetartást célzó stratégiái mind abba az irányba mutatnak, hogy István – a tanulmány elején bemutatott – 1641-es képi önmegjelenítése a majdani családfői szerepre támasztott igényét bejelentő gesztusként értelmezhető. A féltestvérek között lappangó konfliktus – amely sok kora újkori elit mozaikcsalád életét megkeserítette – kirobbanása csupán azért maradt el, mert István még az év folyamán váratlanul meghalt, így az apa halálakor, 1645-ben a 19 éves László testvérei és nagybátyjai teljes támogatásával léphetett apja örökébe a családfői szerepben.

Esterházy Miklós szerető gondoskodása a családfő pozíciójában szintén a gyermekeire hagyott örökség része volt, noha Esterházy Pál, aki László tragikus halála következtében 1652-től a családfő lett, ebből szinte semmit sem tanult. Pál családfőként a lojalitás kiérdemlése helyett csupán az engedelmesség kikényszerítésére törekedett, amelynek során – szeretet és gondoskodás helyett – az erőszak, zsarolás, fenyegetés és a kiszolgáltatottságban tartás voltak a fegyverei.⁸⁴ További esettanulmányok feladata lesz annak megítélése, mennyiben kell Esterházy Miklós családigazgatási stratégiáit kivételesnek vagy jellegzetesnek tekintenünk.

⁸⁴ Bubryák Orsolya: *Ingók és érzelmek. Az értéktárgyak átörökítése kora újkori főnemesi végrendeletekben.* In: *Érzelmek és mostohák*, 27–56. Pál végrendeleteiről uo. 41–51.